

розвитку сектору великотоварних агроструктур він дедалі більше матиме споживчий характер. Адже, як свідчить історичний досвід, рівень товарності аграрних господарств

зростає із збільшенням їхніх розмірів. У вітчизняних ОСГ цей показник становить близько 40%, а у великих агроструктурах перевищує 90%.

З'ясовано причинно-наслідкові зв'язки посилення концентрації сільськогосподарського виробництва в умовах розвитку ринкової економіки. Проаналізовано процеси збільшення розмірів підприємств та виникнення надконцентрації в сільському господарстві. Визначено соціальну межу зростання концентрації сільськогосподарського виробництва, встановлено необхідність поєднання великого, середнього й малого агробізнесу.

Раскрыты причинно-следственные связи усиления концентрации сельскохозяйственного производства в условиях развития рыночной экономики. Проанализированы процессы увеличения размеров предприятий и возникновения сверхконцентрации в сельском хозяйстве. Определена социальная граница роста концентрации сельскохозяйственного производства и установлена необходимость сочетания крупного, среднего и малого агробизнеса.

The cause and consequential connections reference concentration of agricultural production in conditions of market economy are defined. The processes of size increase of enterprises and of overconcentration in agriculture are analyzed. The social edge of growth and concentration of agricultural production is set and the necessity of combination of large, medium and small-scale agriculture is substantiated.

*

А.Є. ДАНКЕВИЧ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Організаційно-економічні складові раціонального господарювання

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в ринкових умовах господарювання вимагає принципово нових підходів до організації його ведення. Важливими питаннями, що потребують вирішення, є: розробка механізмів залучення інвестицій в сільське господарство; формування ефективного менеджменту виробничих процесів; використання корпоративних прав як заставу, технічне оновлення та модернізація виробництва; нівелювання ризиків, пов'язаних з переукладенням короткострокових договорів оренди; формування оптимальних розмірів підприємств; підвищення кваліфікації спеціалістів, контролю за якістю ґрунтів і доцільністю застосування тих чи інших інструментів з метою підвищення врожайності та її стабілізація у довгостроковій перспективі; впровадження нових технологій, формування доданої вартості через мінімізацію посередницького впливу на процеси виробництва й реалізації продукції через створення інтегрованих структур із замкнутим циклом виробництва та доведенням продукції до кінцевого спо-

живача, завоювання нових ринків збуту продукції.

Ці питання певною мірою висвітлені у працях багатьох вітчизняних вчених: П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, В.В. Юрчишина, М.Й. Маліка, М.М. Федорова, В.Г. Андрійчука, М.Я. Дем'яненка О.В. Бородіної, Б.Й. Пасхавера та ін. Проте формування ринкової економіки вимагає подальшого, поглибленого вивчення нових підходів до системи організації виробництва.

Основними факторами ризику в сільському виробництві є: залежність від погодних умов; тривалий і складний технологічний цикл виробництва – від 6 до 18 місяців (від обробки землі до реалізації готової продукції); людський фактор; значний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси промислового походження.

Одним із основних резервів підвищення ефективності виробництва є кадри. Підвищення кваліфікації спеціалістів, налагодження належного клімату в колективі, реалізація соціальних питань є необхідною

умовою ефективного виробництва. Практика показує, що за однакових рівних умов тільки від керівника та його команди залежить ефективність діяльності підприємства і добробут людей, що проживають на цій території. Забезпечення кадрами особливо актуальне для сільського господарства, де протягом останніх 20-ти років із різних причин звільнилася значна частина кваліфікованих працівників. У ринкових умовах персонал визначає конкурентні переваги компанії, а формування команди спеціалістів, здатних забезпечити ефективне функціонування бізнесу, є стратегією її розвитку. Кожен долар, інвестований у зростання кваліфікації, може принести тридцять доларів прибутку¹.

З метою відновлення порушених міжгалузевих зв'язків великі компанії взяли на себе функції з менеджменту сільськогосподарського виробництва, що свого часу забезпечувала держава шляхом матеріально-технічного постачання, налагодження збуту, протекціонізму. У питаннях управління це знайшло відображення у побудові ієрархічної системи управління, яка в переважній більшості складається із двох центрів контролю: фінансового та виробничого. В основу організації господарської діяльності покладено планування і бюджетування процесів із контролем використання коштів протягом звітних періодів. Технологічний процес вирощування сільськогосподарської продукції відображено в технологічних картах, де передбачені всі операції протягом строку вирощування сільськогосподарських культур. Він є первинним документом при плануванні. Ефективний план посівів, чергування культур, що базується на дослідженнях, використанні GPS-картування земель із зазначенням історії посівів, якості землі та технології обробітку є запорукою успіхів господарської діяльності.

Розвиток агрохолдингів відбувається у напрямі розширення виробництва, зміцнення вертикальної інтеграції та удосконалення ефективної моделі бізнесу за рахунок накопичення унікального досвіду і впровадження інноваційних технологій. забезпе-

чення сталого розвитку виробництва досягається завдяки гармонізації рівноваги між господарською діяльністю й здатністю землі до відтворення родючості.

У результаті встановлення контролю усього виробничого ланцюга та логістичних потужностей у компаніях концентрується додаткова вартість і посилюється контроль за якістю продукції, підвищується рентабельність. Компанії інвестують кошти в будівництво нових і модернізацію вже наявних елеваторних комплексів, насінневих заводів, збутової мережі, розвивають логістичну й технічну бази. Для прикладу, в тваринництві тільки побудова забійного цеху та реалізація м'яса у вигляді напівтуш дає змогу збільшити ціну реалізації на 20% і вивести галузь на мінімальний рівень рентабельності.

Якщо розглядати економіку сільського господарства в цілому, то в господарствах населення та фермерських господарствах сконцентровано виробництво овочів, фруктів, молока, м'яса. Спеціалізація структурних підрозділів великих компаній визначається виходячи з основного виду діяльності материнської компанії (цукор, зерно, молоко), при цьому ставка робиться на створення вузькоспеціалізованого, високоіндустріалізованого виробництва з чіткою експортною орієнтацією.

Розміри структурних підрозділів аграрних об'єднань, як правило, окреслюються межами сільськогосподарських підприємств, де проводилося паювання з подальшим їх укрупненням за рахунок сусідніх підприємств. Визначальним при цьому є формування такого масиву, за якого найефективніше використовуватимуться переваги широкозахватної техніки. Водночас, на його розмір впливають особливості природно-кліматичних умов, наявність тваринництва, наближеність до переробних заводів та елеваторів. Короткострокова оренда стримує можливість довгострокових інвестицій у сільське господарство, тому бажаним є термін укладення договорів оренди понад 10 років.

Використання потужної техніки іноземного виробництва дає змогу скоротити ви-

¹ Грейсон Д. мл. Американский менеджмент на пороге XXI века / Д. Грейсон мл., К. О'ДЕЛЛ. – М.: Экономика, 1991.

трати на утримання машинно-тракторного парку (за рахунок збільшення навантаження на одиницю техніки і скорочення її абсолютної кількості); на пально-мастильні матеріали; насіння (за рахунок точного висіву). Залежно від типу ґрунту та структури посівних площ компанії використовують різні технології обробітку ґрунту: нульовий, мінімальний і традиційний.

У виробництво запроваджуються прийоми мінімізації обробітку ґрунту, спрямовані на енергозбереження. Дана технологія дає змогу з меншими витратами засобів виробництва одержати вищий урожай сільськогосподарських культур, підвищити продуктивність праці на 20-25%, знизити витрати на пально-мастильні матеріали на 18-20%.

ЗАТ „Райз” є однією з перших сільськогосподарських компаній в Україні, яка перейшла на „мінімальні технології” обробітку ґрунту. Перехід на систематичний обробіток ґрунту без обертання скиби сприяє відновленню саморегуляції ґрунтової родючості; на одну третину підвищує коефіцієнти гуміфікації гною, соломи й інших післяжнивних решток. Якщо за умов звичайної оранки норма виходу на бездефіцитний баланс гумусу становить у середньому по Україні 12 т/га гною, то при обробітку ґрунту без обертання скиби – 8 т/га.

Під впливом ґрунтозахисних технологій поліпшується структура ґрунтів; зменшується їхня щільність; утворюється вертикальна орієнтація пор аерації, що значно поліпшує водопроникність і на порядок підвищує несучу спроможність ґрунтів; на поверхні не утворюється ґрунтова кірка, а карбонати ґрунту підтягуються близько до його поверхні; підвищується протиерозійна стійкість ґрунтів, спроможність протистояти водній та вітрової ерозіям. Недоліками механічного обробітку ґрунту є поширення цих ерозій. Так, у березні 2007 року в Україні в результаті обробітку ґрунту під час посухи утворилася хмара пилу масою понад 3 млн т, яка досягла берегів Великобританії¹.

Ґрунтозахисне землеробство сприяє одержанню високих і стабільних урожаїв,

охороні навколишнього природного середовища, підвищенню рентабельності виробництва.

Однією з нових технологій, яку впроваджують агрохолдинги та яка відповідає принципам ґрунтозахисного землеробства, є no-till – система виробництва, заснована на відсутності механічного обробітку, сівозмін на й збереженні рослинного покриву на поверхні ґрунту, що сприяє раціональному використанню основних ресурсів сільськогосподарської системи: ґрунтів, води, повітря й біологічного фактора, не завдаючи шкоди навколишньому природному середовищу. Технологія використовується на 95 млн га по всьому світу, в т.ч. 50% у Латинській Америці та Аргентині. В Україні у 2006 році з використанням no-till обробляли близько 60 тис. га, або 0,1% від загальної площі земель².

Переваги no-till: зменшує мінералізацію і забезпечує збільшення кількості поживних речовин у періоди їх найбільшої потреби, особливо під час формування раннього травостою; сприяє збільшенню органічної маси, яка використовується на пізніших стадіях життєвого циклу культури та стримує вимивання органічних речовин з ґрунту; формує нову екосистему, призупиняє деградацію ґрунтів і, як результат, підвищує вміст гумусу³.

Важливим елементом технології є збереження енергозатрат на виробництво продукції та локалізації сівозмін. Залежно від спеціалізації виробництва формується сівозмінна, яка, як правило, включає п'ять основних культур. Це дає змогу: скоротити витрати на переїзди; здійснювати більш чіткий і повний контроль над процесом обробітку площ і їхнім станом; не складати щорічний план розміщення культур, а працювати відповідно до сівозміни.

Для одержання стабільно високих урожаїв потрібно налагоджувати управління поживними речовинами в ґрунті, що потребує уваги до: стимулювання й захисту біологіч-

² Там само.

³ Бейкер Д. Что нужно культурам, посеянным по технологии NO-TILL, чтобы стать высокопродуктивными / Д. Бейкер // Самостоятельное эффективное земледелие на основе системного подхода : сборник докладов VII междунар. конф. по почвозащитному земледелию, 23-27 июня 2009 г. : тезисы докл. — Днепропетровск, 2009. — С. 45-48.

¹ Baker, C. J.; Saxton, K. E.; Ritchie, W. R.; Chamen, W. C. T.; Reicosky, D. C.; Ribeiro F.; Justice, S. E. and Hobbs, P.R. (2006). No-tillage Seeding in Conservation Agriculture. CAB International, 350 p.

них процесів у ґрунті; забезпечення накопичення біомаси та біологічної фіксації азоту для досягнення запасів енергії ґрунту і поживних речовин, достатніх для підтримки високого рівня біологічної активності та формування покриву ґрунту. На думку Аміра Кассама і Теодора Фрідріха, «добрива потрібно вносити скоріше для ґрунту, а не для культури»¹.

Для раціонального використання мінеральних добрив визначається їхня кількість за різницею між виносом поживних речовин

урожаєм і наявністю в ґрунті, проводиться аналіз на вміст NPK у кожному полі з використанням системи точного землеробства (GPS), враховується попередник, рівень забезпечення рухомими формами фосфору і калію. Для збалансування потреби в поживних речовинах використовуються мікродобрива (вуксал, нутривант), в яких міститься повний комплекс мікроелементів, застосовуються регулятори росту, яскравим прикладом чому є діяльність «Райз-Максимко» (табл).

Економічна ефективність вирощування сільськогосподарських культур у 2009 році

Показник	ЗАТ «Райз-Максимко»			Сільськогосподарські підприємства України		
	Озима пшениця	Кукурудза на зерно	Цукрові буряки	Озима пшениця	Кукурудза на зерно	Цукрові буряки
Урожайність, т/га	5,6	7,3	44	3,3	3,3	31,3
Виробнича собівартість 1т, грн	859	560	212	682,1	640,8	296,5
Повна собівартість 1 т, грн	1 076	805	237	751	716	305,2
Ціна 1 т, грн	1380	1230	300	794,5	870	418
Чистий дохід, грн: на 1га	1702	3100	2780	142	847	3537
на 1 т	304	425	63	43	154	113
Рентабельність, %	28	53	27	5,7	21,5	37

Одним із важливих аспектів є створення лабораторії з агрохімічного обстеження, що дає змогу здійснювати індивідуальний підхід при застосуванні технологій на конкретному полі.

Організація логістики парку техніки з максимальним навантаженням у період польових робіт є важливим завданням інженерно-технічної служби. Лише за таких умов можлива реалізація генетичного потенціалу сільськогосподарських культур, адже проведення всіх технологічних операцій жорстко регламентовано в часі та вимагає високої якості виконання основних технологічних операцій – обробітку ґрунту, сівби, внесення добрив і пестицидів, збирання тощо. Враховуючи це, компанії оновлюють свій технічний парк сучасною сільськогосподарською технікою, що дає змогу використовувати її цілодобово. Основною виробничою одиницею виконання польових та механізованих робіт, на яку покладається виробниче за-

вдання, стає механізований загін. Для підвищення ефективності роботи проводиться укрупнення полів сівозміни. Найбільше навантаження на поля припадає на осінь. На весняні посіви залишаються площі під просапними й ярими культурами.

Класична система основного обробітку ґрунту замінюється безвідвальним обробітком (ЗАТ «Райз»), що дає змогу економити паливе в межах 5–7 л/га, підвищити продуктивність агрегатів на 7–8%; підтримувати діяльність ґрунтоутворювальних мікроорганізмів.

Просапні сівалки з анкерними сошниками замінюються сучасними високопродуктивними сівалками точного висіву з дисковими сошниками, обладнаними комп'ютерною системою контролю висіву насіння, що уможливує за рахунок рівномірної густоти рослин на полі й рівномірної глибини посіву підвищити врожайність кукурудзи на 9–10 ц/га, соняшнику – на 4–5 ц/га; проводити

¹ Кассам А. Управление питательными элементами в системах почвозащитного земледелия, подход к интенсификации самовосстанавливающегося производства, основанный на биологических принципах / А. Кассам, Т. Фридрих // Самовосстанавливающееся эффективное земледелие на основе системного подхода : сборник докладов VII междунар. конф. по почвозащитному земледелию, 23-27 июня 2009 г. : тезисы докл. — Днепропетровск, 2009. — С. 91-97.

сівбу цілодобово; при цьому одна сівалка забезпечує сівбу на площі 250 га, що еквівалентно восьми вітчизняним сівалкам; скоротити витрати, пов'язані з транспортуванням агрегатів до місця роботи і назад та чисельність обслуговуючого персоналу порівняно з вітчизняними сівалками. Зміна даного сегмента технології дає змогу підвищити врожайність на 20-40% залежно від культури (соняшник, кукурудза, соя).

Важливим елементом зниження собівартості та поліпшення якості виробленої продукції є запровадження холдингами сучасних методів автоматизованого контролю і управління виробництвом. Комплексні автоматизовані інформаційно-керуючі системи, засновані на технологіях «точного землеробства», уможливають одержання достовірної інформації про місцевість, характер землекористування та його режим; на основі картографічного матеріалу – визначити точні розміри полів і площу землекористування, створювати тематичні карти (грунтового, врожайності, рельєфу, дорожню, юридичну, акумуляції водних потоків) та формувати на цій основі паспорт поля й земельного масиву в цілому. Крім того, підвищується ефективність використання сільськогосподарської техніки завдяки скороченню витрат на обробіток ґрунту за рахунок виключення пропусків і зон подвійного обробітку, знижуються витрати при експлуатації технічних засобів за рахунок оптимізації переміщень, контролю за місцем знаходження та витратами пального, швидким виявленням і усуненням неполадок; за допомогою використання GPS-технологій, а саме технології диференційованого внесення добрив і засобів захисту рослин, скорочується потреба в їх використанні до 30%.

Важливим компонентом модернізації виробничого процесу є створення диспетчерського центру, що дає змогу оптимізувати облік, мінімізувати людський фактор при оформленні первинної документації, точно, дистанційно проводити планування, облік і контроль усіх господарських операцій; у режимі реального часу одержувати об'єктивні, оперативні звіти про хід виконання тих чи інших польових робіт та приймати

своєчасні правильні рішення й реалізовувати їх на практиці.

Важливою складовою раціонального господарювання є відродження галузі тваринництва. Головний напрям при цьому – вирощування поголів'я з максимальною його концентрацією, вкладення інвестицій у поліпшення генетичного потенціалу та будівництво нових комплексів, запровадження нових підходів до системи годівлі й утримання тварин, розв'язання проблеми білка за рахунок посівів сої, люпину. Потрібно предметно змінити відношення до багаторічних трав, відновити практику науково обґрунтованих сівозмін, підвищувати врожайність кормових культур.

Для зростання продуктивності поголів'я, а також стабільного контролю за процесом доїння, ведення автоматизованого обліку виробництва молока, індивідуального спостереження за станом здоров'я тварин потрібна нова технологія, обладнана програмним забезпеченням з автоматизованим розпізнаванням корів, індивідуальним обліком за кожне доїння по кожній тварині.

Дослідженнями встановлено, що з метою ефективного ведення виробництва необхідно здійснювати капіталовкладення у підвищення кваліфікації спеціалістів, впроваджувати науково обґрунтовані технології вирощування сільськогосподарських культур; збільшувати обсяги внесення органічних і мінеральних добрив, хімічних меліорантів за рахунок повнішого використання вітчизняних фосфоритів, калійних руд та покладів карбонатних порід; залучати альтернативні джерела поповнення органіки шляхом збільшення посівів сидератів, багаторічних трав і бобових культур, використання сапропелю; застосовувати науково обґрунтовані сівозміни з урахуванням спеціалізації підприємств. У виробництво потрібно запроваджувати механізми економічного стимулювання за раціональне використання й охорону земель сільськогосподарського призначення, розвивати генетику та селекцію, посилювати контроль за якістю продукції; формувати цивілізований аграрний ринок, здійснювати гнучку митно-тарифну політику, спрямовувати заходи державної та бю-

джетної підтримки на підвищення ефективності сільського розвитку.

Реалізація пропозицій надасть можливість збільшити прибуток підприємства, обсяги продажу товарів і закріпити свої позиції на ринку. Відновлення виробництва

сприятиме реалізації конкурентних переваг України як аграрної держави та вирішенню на цій основі економічних і соціальних питань щодо збереження й раціонального використання землі, розвитку та облаштування сільських територій.

Розкрито напрями раціонального господарювання на прикладі роботи великих компаній у сільському господарстві, висвітлено основні проблеми їхньої діяльності та науково обґрунтовано рекомендації щодо перспектив подальшого розвитку.

Раскрыты направления рационального хозяйствования на примере работы больших компаний в сельском хозяйстве, освещены основные проблемы их деятельности и научно обоснованы рекомендации относительно перспектив дальнейшего развития.

In the article directions of rational management are exposed on the example of work of large companies in agriculture, the basic problems of their activity are reflected and scientifically grounded recommendation in relation to the prospects of subsequent development is provided.

*

**М.М. ОДИНЦОВ, кандидат економічних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет**

Удосконалення економічних взаємовідносин інтегрованих формувань агропродовольчого комплексу

Молочний та м'ясний підкомплекси є складовою частиною продовольчого комплексу країни і формують міжгалузеву інтегровану систему, функціонуючи на основі економічних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, які виробляють молочну й м'ясну продукцію, переробляють і реалізують кінцеві продукти з метою задоволення населення продуктами харчування.

Оскільки молочні та м'ясні продукти важливі для здоров'я людей і є продуктами харчування щоденного попиту, рівень забезпечення ними – один із важливих показників, що характеризують соціально-економічний стан життя населення. З огляду на особливість системи організаційно-економічних зв'язків, що склалися між сільськогосподарськими товаровиробниками і підприємствами по переробці сировини та реалізації готових продуктів, виникла необхідність звернути особливу увагу на їх удосконалення. Це важливо тому, що основним джерелом збуту виробленої сільськогос-

подарської сировини залишаються підприємства переробної промисловості, які стали монополістами й олігополістами¹, забезпечуючи собі вигідніші економічні умови порівняно із товаровиробниками.

Питання економічних взаємозв'язків і ціноутворення на продовольчому ринку висвітлювали у своїх працях В.Л. Валентинов², В.М. Онегіна³, П.Т. Саблук⁴, О.М. Шпичак⁵ та інші. Водночас при аналізі сучасного стану продовольчих підкомплексів серед найбільш відчутних причин кризи виділяються

¹ Роберт С. Піндайк. Мікроекономіка / Роберт С. Піндайк, Даніел. Л. Рубінфельд; пер. з англ. – К.: "Основи", 1996. – С. 522 – 527.

² Валентинов В.Л. Вертикальна координація як фактор забезпеченості еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 15-24; Валентинов В.Л. Проблема нееквівалентності міжгалузевих відносин у західній економічній літературі / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 35-42.

³ Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: моногр. / В.М. Онегіна. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. – 180 с.

⁴ Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві; за ред. Саблука. – Т. 1. – К.: ІАЕ УААН, 2008. – С. 7.

⁵ Шпичак О.М. Теоретичні основи еквівалентного обміну в АПК / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2000. – № 9. – С. 3 – 10.